ئەفسانەیا (ساخکرنا مریان) ل پەیی ئەدەبیاتا ئێزدیان

م. کۆڤان رێسان حەسەن
زانکۆیا دهوك- رێڤەبەریا کاروبارێن زانستی- هەرێماکوردستانێ/ عیراق

پوختە

د ڤێ ڤەکۆلینێدا یا لژێر ناڤێ (ئەفسانەیا ساخکرنا مریان ل پەیی ئەدەبیاتا ئێزدیان) ل بابەتەکێ گرنگ یێ ئەفسانەیی و فەلسەفی د کەلتوورێ ئێزدیاندا گەریاینە یێ د درێژییا دیرۆکێدا بوویە بنگەهێ گەلەک بابەتێن ئایینی و کەلتووری و ئەدەبی.

دیارە کەلتوورێ ئێزدیان، هەلگرێ هزر و بیروباوەرێن هەرە کەڤنارەیێن رۆژهەلاتا ناڤەراستە، ژ وان ژی وەك: سۆمەریان و میترائیان، دناڤبەرا ئێزدیاتییێ و ڤان مللەت و باوەرێن کەڤندا، گەلەك وەکهەڤی و کێم جوداهی هەنە. ب ئاوایەکێ دی بێژین؛ ئێزدیان کارییە ئەوان هزر و باوەر و ئەفسانەیێن کەڤنارە بپارێزن.

ئێزدی وەك باوەرەك دێرین و خۆ ب پاشماوەیێ شارستانییەتێن کەڤن (سۆمەریان و میترائیان) دهەژمێریت، بابەتێ مرن و گەریان ل نەمرییێ ب چەندین شێوەیان د ئەدەبیاتا واندا بەرجەستەبوویە، بۆ نموونە: وەک ئایین: ئێزدیان باوەرەك هەیە رۆژەك دێ هێت کو مری دێ ساخبن!. ژلایەکێ دیڤە ژی وان کەسایەتییێن وەک (شیخادی) هەبوون کو شیانێن ساخکرنا مریان هەبوون، ئەڤە ژی دچیتە د چارچۆڤەیێ هێزا (کەرەمێ)دا و لدویف دیتنا باوەرمەندێن ئێزدی، شیخادی هەلگرێ هێزا خودا و تاووسی مەلەک بوو.

لایەنێ ئەفسانەیی و ئەدەبی ژی، ئێزدیان داستان و سەرهاتی هەبووینە کاراکتەرێ وان یێ سەرەکی هێزا ساخکرنا مریان هەبوویە، ئەڤە ژی زێدەتر بابەتەکی تەکنیکی، فەنتازی و ئارامکرنا دەروونییە، چونکی ب وێ ساخکرنێ چێژەکێ ب وەرگری دبەخشیت و ب رێکا ئەڤێ تەکنیکێ هندەك راستیان ژی ئاشکەرا دکەت و دەروونێ وەرگری ژی تەنا دکەت.

پەیڤێن سەرەکی: *ئەفسانە، ساخکرن، مری، دووبارەبوونا روحێ، جڤاکا ئێزدی.*

پێشەکی

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ

ئەڤ ڤەکۆلین یا لژێر ناڤونیشانێ (ئەفسانەیا ساخکرنا مریان - ل پەیی ئەدەبیاتا ئێزدیان) ڤەکۆلینێ ل لایەنێ ئەفسانەیی و فەلسەفییێ ژیانا مرۆڤی دکەتن، نەخاسمە ژی د کەلتوورێ ئێزدیاندا.

گرنگییا ڤەکۆلینێ

ڤەکۆلینکرن ل بابەتێ مرنێ زۆر گرنگە، چونکی ئەوێ پەیوەندی دگەل هەموو مرۆڤان و گیانلبەران و هەموو سەردەماندا هەیە، چەمکێ مرنێ ب ڕەهەندێن خۆیێن جوداڤە تێکەلی گەلەك بابەتێن ئەدەبی بوویە و ب مەبەستێن جودا بەرجەستەبوویە، لەورا پێدڤی ب ڤەکۆلین کرنێیە.

ئارمانجا ڤەکۆلینێ

لێگەریان بابەتێ مرنێ ل دەستپێکێ وەکی بابەتەکێ فەلسەفی و ئەو بابەتێن پەیوەندیدار ب مرن و لێگەریانا ل مرنێ هەیی، پاشی ژی بابەتێ مرنێ د بیاڤێن ئەفسانە و ئەدەبیاتێدا، ئارمانجێن گرنگ ل پشت هەنە، چونکی چەوانییا بەرجەستەبوون و ئەگەرێن بەرجەستەبوونا چەمکێ مرنێ د ئەفسانە و داستاناندا دیار دکەت، مە دڤێت بگەهنە مەبەستێن لپشت گرنگیدانا ئافرێنەرێن بەرهەمێن ئەدەبی سەبارەت بکارئینانا چەمکێ ناڤبری.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ

ژ بۆ شرۆڤەکرنا ڤی بابەتی، مە لێکۆلینا خۆ لسەر دوو پشکان دابەشکرییە: پشکا ئێکێ، تایبەتە ب مرن، گەریان ل نەمرییێ، مرن و بێهیڤیبوون، ڤەشارتنا مریان و جۆرێن وێ، رێ و رەسمێن ڤەشارتنا مریان لجەم ئێزدیان، جهێ ڤەشارتنێ، پشتی مرن و ڤەشارتنا جنازەیی، مرن و ب هیڤیبوون (نەمری و دووبارەبوونا روحێ). پشکا دوویێ یا تایبەتە ب ئەفسانەیا ساخکرنا مریان ل پەیی ئەدەبیاتا ئێزدیان، ئەو بەرهەمێن بووینە جهێ ڤەکۆلینێ، ژلایێ ئایینیڤە؛ کەرامەتێن شیخادی و خاس و بابچاکێن ئێزدیان هاتینە بەحسکرن. ژلایێ ئەدەبیاتێڤە وەکی: داستان و بەیتا میر مح و داستان و بەیتا گێلا میر ئەتلەس ب نموونە هاتینە وەرگرتن، پاشی ژی مەبەستێن ساخکرنا مریان هاتینە دیارکرن.

رێبازا ڤەکۆلینێ

ژ بۆ ڤێ ڤەکۆلینێ مە رێبازا (وەسفی شرۆڤەکاری) بکارئینایە، مە باشتر دیت بابەتێن تیۆری و پراکتیکی پێکڤە بەحس بکەن، ل دوماهیکێ ژی ئەنجام، ژێدەر و کورتییا ڤەکۆلینێ ب زمانێ کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی هاتینە ب رێزکرن.

پشکا ئێکێ/ مرن و بابەتێن پەیوەندیدار ب مرنێڤە

١. مرن

مرن بابەتەکێ رۆن و ئاشکەرایە، هەوجەیی لسەر راوەستیانێ نینە، لێ د کورتترین پێناسەدا دبێژین: ئەو هەقیقەتەکا ڕەهایە، ئێزدی دبێژن: ((مرن نە سزادانا مرۆڤانە، بەلکو حەقە.)) (هورمی، ٢٠٠٠: ل٦) بابەتەکێ فەلسەفییە و پەیوەندییا ب هەمی لایەنێن ژیانێڤە هەیی، مرۆڤێن سەردەمێ کەڤن ژی هەر ژ دێرزەمانڤە و هەتا نها ژی لدویف نەمرییێ گەریانە و ب دەستڤەنەئینانیینە و بێ ئۆمید بووینە، لێ دیارە هەر میللەت و باوەر و ئایینەکی د هەر سەردەمەکیدا رێ و رەسم و رەوشت و تیتالێن ب مرنێ و ڤەشارتنا جنازەیان هەبووینە.

٢. گەریان ل نەمرییێ

بابەتێ سەرەکییێ مللەتێن کەڤن گەریان بوویە ل نەمرییێ، ترسا وان یا ژ مرنێ وەسا کرییە ئەو ل نەمرییێ بگەرن، ل چارەسەرییا وێ گەریانە و هەر بێ ئۆمێدبووینە، چونکی نەگەهشتینە چ ئەنجامەکی ئەرێنی کو مرۆڤ هەر زندی بمینیت، ژ وان ژی نموونەیا هەرە دیار د دیرۆکا دونیایێدا (داستانا گلگامێش) یا سۆمەریانە، ئێزدیان ژی لبەرامبەری وێ داستانا (میر مح) و (خدرلیاس و ئەسکەندەرێ چار قورنەت) هەنە کو هەمان پەیامێ دگەهینن. (هورمی، ٢٠٠٠: ٩٥-١١٣)

د هندەك داستاناندا، قەهرەمان گەهشتییە کەس و جهێ نەمرییێ ئەو کەس و جهـ د ناڤ سۆمەریاندا ب (ئۆتۆنبشتم) و دناڤ ئێزدیاندا ژی (فەلەك) و (قوبا فەلەکێ) یان ژی (سێدەرا شێشمس) دهێتە ناسکرن کو قەهرەمان بۆ ماوەیەکێ درێژ لێ ژیاینە، بۆ نموونە: میر مح (١٠٤١) سالان ل جەم فەلەکێ مایە، لێ ل دوماهیکێ هەر ئەگەرەك دەرکەفتییە و بوویە هۆیێ مرنێ. ئەو کەسێن ل نەمرییێ گەریان، وەکی: گلگامێش، میر مح، ئەسکەندەرێ چار قورنەت، خدرلیاس. ئەو ژی: قەهرەمان، پاشا، کورە پاشا و کەسایەتییێن ئایینی بووینە. (حەسەن، ٢٠٠٠: ١٨٢-١٨٧)

٣. مرن و بێهیڤیبوون

دەمێ مرۆڤ ژ سەردەمێن هەرە کەڤن و هەتا نها لدویف نەمرییێ گەریایی و چ بدەستڤەنەئینایی و لپەیی ڤی بابەتی وەستیایی هەتا ڕادەیەکێ بێ هیڤی بوویە، ئانکو بۆ وان بوویە دوودلی و ئاریشە (هوک، ١٩٦٨: ٢٦). د ئێزدیاتییێدا دەمێ کەسەك دمریت، ئێزدی ب (کارێ خودێ) دزانن و ئەڤ روح برن ژی ژلایێ دوو فریشتەیانڤە دهێتە ئەنجامدان، ئەو ژی (عزرائیل و جبرائیل)ن، د ئێزدیاتییێدا هندەك ناڤ و ناسناڤێن دی ژی هەنە: (ئەمینێن خودێ، قاسدێن خودێ، قاسدێن مرنێ، مەلك سجادین و مەلك ناسردین)، (جندی، ١٩٩٨: ٢٧) دەمێ ب بڕیارێن خودێ، ئەڤ فریشتەیە روحێ دبن، ئەم هندەك دەربڕینان د ئایناندا دبینن نەخاسمە ژی

ئێزدیاتییێ کو تەسلیمبوونە ب قەدەرا خودێ، بۆ نموونە: دەمێ کەسەك دمریت دێ بێژن: شۆلا خودێیە، خودێ حەزکر، نانێ وی خلاس بوو، عەمرێ وی هند بوو، خودێ حەز ژێ دکر لەورا برە جەم خۆ، چۆ مالا هەق و ...هتد، ئەڤە هەمی مرنێ بۆ هەقییا خودێ و هێزا خودایی و زالبوونا وێ ڤەدگێرن، و بێهێزییا مرۆڤ ل همبەری ڤێ هێزێ، ئانکو تەسلیمبوونە.

تربا من تەمام کر
سەرێ من دناڤ کر
من ل مالا قەدیم سلاڤ کر.

سلاڤێت من ل مالا قەدیم
برمە ناڤ خەلکەکی زۆری زاڤی عەزیم
من گۆت: ئیلاهییۆ توویی مەلکێ کەریم. (حەجی، ١٩٩٧: ١٤٢)

٤. ڤەشارتنا مریان

هەر مللەت و باوەر و ئایینەکی باوەری ب شێوەیەکێ یان چەند شێوەیێن ڤەشارتنا مریان هەیە، هەروەسا رێ و رەسمێن ڤەشارتنێ یێن تایبەت هەنە، ژ خۆ هندەك ڤەناشێرن وەکی زەردەشتی و هندەك هندیان، ل پەیی قۆناغێن دیرۆکی؛ رێ و رەسمێن ڤەشارتنا مریان و شێوەیێ ڤەشارتنێ لجەم هەر مللەت و باوەر و ئایینەکی گهۆرین ب سەردا هاتینە، بۆ نموونە: ل جەم ئێزدیان:

٤-١. ڤەشارتنا مریان، رۆژهەلات و رۆژئاڤا، ئەڤە ئەو جۆرێ ڤەشارتنێ و گۆڕانە پەیوەندی ب فەلسەفەیا بوون و مرنێڤە هەیی، لنگێن مری بەر ب رۆژهەلاتن. رۆژهەلات؛ هێمایە بۆ ژ دایکبوون و تەمەنێ زارۆکاتییێ، سەرێ وی بەر ب رۆژئاڤاڤە دکەن، رۆژئاڤا؛ هێمایە بۆ تەمەنێ مەزن، گەهشتن و مرنێ. ب دیتنا مە: ئەڤ شێوەیە بۆ کارتێکرنا شەمسانییێ ڤەدگەریت، ئانکو ئەوێن هەر تشت ب رۆژێڤە گرێدایی و هەتا نها ژی ئەو جۆرێ ڤەشارتنێ ل ناڤ ئێزدیان بکاردهێت.

د ئەڤی جۆرێ قەبراندا، کەڤرەك سێگۆشە کو ئێزدی دبێژنێ (کێلك) ل راسەری سەرێ وی د دانن، ئەوێ سێگۆشەیێ ژی دەلالەتێن خۆ هەنە، ژ وان:

ئێك: سیقال (ئالوث)، ئانکو؛ بوون، ژیان و مرن.

دوو: کەف، لسەرێ هلێلێن قوبێن ئێزدیان د سەر هێمایێ رۆژێرا سێگۆشە هەیە، ئێزدی دبێژنێ: کەف. نیشانا هێزا خودایە کو د سەر هەر تشتی دایە. هەروەسا د دەمێ تاووسگێرانێدا کو ئەو ژی رێ و رەسمەکە قەوال و ئۆلدار سالێ جارەکێ ل ناڤ ئێزدیان دگێرن (بەرێ سالێ دوو جاران بوو) کەفیکەکا کەسك هەیە، ئەو هێمایێ (دەستێ

کەسك)ە، هێمایێ هێز و هنەر و کەرامەتا هەرە مەزن یا خودایە، نها بوویە رەنگێ خودێناس و خودێناسییێ (متصوف و تصوف)ێ.

ڤێجە دەمێ کێلکا سێگۆشە ل راسەری سەرێ مری د دانن، ئەو هێمایێ بوون، ژیان و مرنا وی کەسییە، هەروەسا ژی هێمایێ هێزا خودابیە کو ل مرنێ ژی د سەرڕایە.

دەمێ ئاڤا بەنداڤا موسل ل سالا (٢٠١٧) کێمبوویی و ئەو پتربوو ژ سیهـ سالان ئاڤ لسەر عەردی گوندێ خانکا کەڤن - دهۆکێ، گەلەك گۆرستانێن دیرۆکی دیاربوون، ئەو کەڤر و کێلکێن سێگۆشە دیاربوون، هەتا نها ئێزدی کێلکێن کەڤری بکاردئینن ب تایبەتی ژی ئەوێن فەرشێن نوویی بکارنەئینن، سەرەڕایی هندێ چێکرنا قەبران د ئێزدیاتییێدا گونەهە و ئێزدی دبێژن: (رەحمە ل گۆڕا هندا)، لێ هەر چێدکەن.

٤-٢. ڤەشارتنا مریان ب شێوەیێ هێکی، ڤەشارتنا مریان لسەردەمێن کەڤن و بەری زایینی ل رۆژهەلاتا ناڤەراست، گەلەك جۆرێن ڤەشارتنێ هەبوون، شێوەیێ هێکێ ئێك ژ وان بوو. (حسین، ٢٠١٥: ٣٤٤) کوردستانا نها ژی دناڤدا و ب تایبەت (ل دەردۆرێن چەمێ دیجلە) مری دناڤ کاسیلۆتکاندا (ئاخا قەلاندی) ڤەدشارتن، ئانکو کا کۆرپەلە (جنین) د زکێ دایکا خۆدا دەمێ ژ نوویی د خولقت چەوایە، دەمێ د مر ژی وەسا ڤەدشارتن، کەواتە: زڤرین بوو بۆ خالا دەستپێکێ. ب شێوەیەکێ دی بێژین: تەمامکرنا بازنێ ژیانێ بوو، ژ خالەکێ دەستپێکر و ڤەگەرییا هەمان خال، ئەڤی شێوەیی ژی پەیوەندی ب بابەتێ کراسگهۆرینێ (تناسخ الارواح)ڤە هەبوو. ئەڤ جۆرێ گۆڕان لبەر لێڤا رووبارێ دیجلە ل سالا (٢٠١٧) هاتە دیتن دەمێ ئاڤا سکرێ موسل کارتێکرن ل دەوروبەرێن چەمێ دیجلە کری (نقیسەر: ٢٠١٧). هەمان هزرا ڤەشارتنا مریان ل مسرا کەڤن ژی هەبوویە ((ئەوان مرییێن خۆ ب شێوەیێ لاکێشەیی یان هێکێ ڤەدشارتن و کەلوپەلێن وییێن خوارن و ڤەخوارنێ و نێچیرێ ژی دگەل ڤەدشارتن، د گۆتنە ڤی شێوەیێ ڤەشارتنێ شێوەیێ جنینی.)) (مسعود، ٢٠١٥: ١٤٦)

٤-٣. رێ و رەسمێن ڤەشارتنا مریان لجەم ئێزدیان، رێ و رەسمێن ڤەشارتنا مریان لجەم ئێزدیان گەلەکن، هەر رێ و رەسمەکێ ژی دەلالەت و واتایێن خۆ هەنە، ل دەستپیکێ مری ژلایێ شێخ و پیرێن ویڤە دهێتە شوویشتن و کفن کرن، کفن ژی سپی و ب ئاڤا کانییا سپی مۆرکرییە. پاتەکە سپی لسەری گرێددەن دبێژنێ: ڤەرڤەرە و ((بەری ڤەشێرن دڤێت شێخ یان پیرێن ئەوی مری وێ گرهێ یا ڤەرڤەرێ سەرێ وی ل مال گرێدای، چاخێ کفن کری، بەرێ مری بن ئاخ کەن وێ گرهێ ڤەکەتەڤە.)) (سلێمان، ١٩٨٥: ١١٢) بەراتەکێ ژی ل ناڤ چاڤان وەردکەن کو ئەو ژی ئاخ و ئاڤا پەرستگەها لالشە کو لجەم ئێزدیان گەلەك پیرۆزە.

ئێزدی دگەل مرنێ، سەربڕەکێ سەرژێدکەن دبێژنێ: (پالگۆر/ پالگۆرك)، ئەو وەکی خێرا مەلکێن مرنێ (عزرائیل و جبرائیل) دهێتە هژمارتن یا دگەل چۆنا روحێیە، دەمێ جنازە ب رێ دکەن، دەف و شباب (مۆزیکا ئایینی) و تاوا بخوورێ د پێشییا جنازەیدا دچن، یان ژی قەولبێژەك د پێشییێدا قەول و بەیتان دبێژیت هەتا دگەهنە گۆرستانێ، هەگەر کەسێ مری کوڕ یان کچەك نە زەوجی بیت؛ ژبەر دلێ داییك و بابان دوو دەقان دەهۆل و زرنایێ وەکو هێمایەك بۆ داوەتا وان کو بێ مراز چۆینە، لی ددەن. د هەر راکرن و دانانەکا جنازەییدا، سێ جاران رادکەن و د دانن، ئەڤە ژی هێمایێ بوون و ژیان و مرنا وییە.

ل دەمێ ڤەشارتنا مری، فەرشان د داننە سەر جنازەیی، دەرزێن نیڤەکا فەرشان ب هەڕییێ دگرن ژ پێخەمەت ئاخ نەکەفتە سەر جنازەیی، ل دەمێ کەڤرێ لسەر سینگی کو ئێزدی دبێژنێ: (بەرێ سەدرینێ/ بەرێ سەر سینگی) د دانن، قەولبێژەك دێ دەست ب گۆتنا قەول و بەیتێن گرێدایی مرنێ کەن هەتا کو جەنازە دهێتە ڤەشارتن، ئەو تیکستێن پەیوەندی ب مرنێڤە هەیی وەکی: قەولێ شێخ فەخرێ حەقی (تەلقین)، مسکینۆ ژارۆ و سەرەمەرگێ دهێنە گۆتن، پشتی خلاسبوونێ ئێزدی دبێژن: (مە جنازە تەسلیمی خودێ و دەروێش عەرد کر)، چونکی د باوەرییا ئێزدیاندا ((دەروێشێ عەردی خوداوەندێ عەردییە.)) (جندی، ١٩٩٨: ٢٨)

ناڤ ئێزدیاندا، هەگەر قەبرەك هاتە کۆلان و ژبەر هەر هۆکارەکی جنازە نەگەهشتێ؛ هێکەکێ دکەنە تێدا کو ب رێزا روحەکێیە، هەگەر کەسەك پشتی رۆژئاڤا مر؛ ناهێتە ڤەشارتن هەتا دبیتە رۆژ، ژ خۆ هەگەر کەسەك بەری رۆژئاڤا مر و پچەك ژی هاتە کۆلان؛ پشتی هینگێ چەند ب شەڤ بهێتە ڤەشارتن دروستە، ئانکو کۆلانا قەبرێ دڤێت بەری رۆژئاڤا بیت، کەواتە؛ پەیوەندییا ب رۆژێڤە هەیی، ئانکو ژ کارتێکرنا شەمسانییەتێ هاتییە.

٤-٤. **جهێ ڤەشارتنێ**، دناڤ هەر مللەت و باوەرەکێدا جهێ ڤەشارتنا مریان تایبەتمەندییا خۆ هەبوویە، ئەوان جهان ژی جۆرێن خۆ ل گۆرەیی سەردەم و پلەیا وان کەسان هەبووینە، د عێراقا کەڤندا ڤەشارتنا مریان چەند جۆر هەبووینە، ژ وان: ڤەشارتنا مری ل جهێ ژیانا وی، ل مالێن پاشایان، ل جهێن پیرۆز، ل جهێن گشتی. (حسین، ٢٠١٥: ٣٣٦-٣٤١) دناڤ ئێزدیاندا عەرد هەموویێ دروستە مری لێ بهێنە ڤەشارتن، ئێزدی جوداهییێ ناکەنە دناڤبەرا چ دەڤەراندا، دبێژن: (عەرد هەموو عەردێ خودێیە) ئانکو چ جوداهی نینە، یان ژی دبێژن: (عەرد خەرقەیە)، ئانکو گەلەك یێ پیرۆزە، لەورا ژی دەمێ ئێزدی ژ دوعایێن خۆ خلاس دبن عەردی ماچ دکەن، دگەل ڤێ هەموویێ، دیسان جهێ ڤەشارتنێ ل گۆرەیی پلەیێن ئایینی تایبەتمەندییا خۆ هەیە، ب ڤی شێوەیی:

٤-٤-١. **بۆ خاس و بابچاکان**، ب کراسگهۆرینا خاس و بابچاکان ژی لەشێ وان د جهێن پیرۆزدا وەکی پەرستگەهـ و ئاقد و شکەفتاندا هاتینە ڤەشارتن و لسەر هندەکان ژ وان قوبێن پیرۆز ژی ئاڤاکرینە، ئێزدی ناڤێ (ترب، قەبر و گۆڕ) بۆ جهێ لەشێ خاس و بابچاکێن وان تێدا ڤەشارتی بکارنائینن، بەلکو (سندرووك) بکاردئینن، سندرووك ب دوو واتایان بکاردهێت؛ ئێك: مەبەست پێ (صندوق)ـە، ئانکو (تابووتە). دوو: مەبەست پێ ئەو سندۆقا ب داران لسەر قەبران دهێتە دروستکرن و پەرییێن رەنگا و رەنگ کو هەر بابچاکەکی رەنگێ خۆیێ تایبەت هەیە لسەر د دانن، ئەڤان رەنگان ژی دەلالەتێن خودێناسی و تایبەت ل پشت هەنە، بۆ نموونە: رەنگێ پەرییا سندرووکا شیخادی یێ کەسکە، رەنگێ خودێناسییێ (سۆفیگەرییێیە)، رەنگێ سندرووکا شێشمس یێ زەرە، چونکی شێشمس خودانێ رۆژێیە.

٤-٤-٢. **ئختیارێ مەرگەهێ (باباشێخ)**، بابا شێخان جهەکی تایبەت ل (مەهدەرا بۆزان) ل گوندێ بۆزان ل دەڤەرا ئەلقوش هەیە، دبێژنێ: (کچك لالش). ل وێرێ دهێنە ڤەشارتن، پیرۆزییا وی جهی د پەیی پەرستگەها لالش رایە، لێ ژبەر پلەیا ئختیارێ مەرگەهێ یا ئایینی نابێژنە وی مر، بەلکو دبێژن: (قەدەم گوهاست).

٤-٤-٣. **شکەستی**، ئەو کەسن ل سەر خاترا ئیمانێ زەواج ل خۆ حەرامکری و قەستا لالشا نوورانی کرین و هەتا دمرن ل وێرێ دژین، شکەستی کوڕ و کچن، ل دەمێ مرنا وان د ئاڤاهییێ (ئێزدین ئەمیرێ شەمسانیدا/ هەڤدەمێ شیخادیێ مسافرێ هەکاری ١٠٧٢-١١٦٢ز) دهێنە ڤەشارتن کو هەمی شکەستی ل وێرێ د ڤەشارتینە. ئەو ئەقدەکە ل پەرستگەها لالش ل نێزیکی کانییا سپی، مرۆڤێن شکەستی رێزەکا تایبەت لجەم ئێزدیان هەیە، لەورا ژ بۆ کوڕان ناسناڤێ (باب) و بۆ کچان (دایی کابانی) بکاردئینن.

٤-٤-٤. **ل پەرستگەها لالش**، هەر کەسەکی ل پەرستگەها لالش وەغەر بکەت، وەکی نەریتەکییە ل وێرێ دهێتە گۆڕکرن.

٤-٤-٥. **مرۆڤێن نۆرمال**، جهێ ڤەشارتنێ لسەر وەسیەتا کەسی دمینیت، لێ یا بەربەلاڤ، هەر دەڤەرەکا ئێزدیان مەزارگەهـ هەنە، گەلەك ژ ڤان مەزارگەهان بووینە گۆڕستان ژی، ل وان گۆرستانان دهێنە ڤەشارتن.

٤-٥.پشتی مرنێ و ڤەشارتنا جنازەیی

پشتی مرنێ و ڤەشارتنا جنازەیی، خێرا مری بۆ ماوەیێ هەفت رۆژان ڤەدکێشیت، هەروەسا (چل) و (سالا) مری ژی هەیە خێر تێدا دهێتە چێکرن، سەرەڕایی ڤان خێران، هندەك ئێلێن ئێزدیان لسەرێ هەر هەیڤەکێ ژی خێرەکێ چێدکەن دبێژنێ: (سەرمەهـ).

رۆژا ئێکێ رۆژا ڤەشارتنا مرییە، رۆژا دوویێ ل دانێ هێڤاری دبیتە (هێڤارا خێرا مری)، دڤێت قەولبێژ بچتە سەر گۆڕێ و قەول و بەیتێن گرێدایی مرنێ بێژت، هەر ل هێڤارا خێرێ، بەرێ ئێزدیان خێر (ئانكو خوارن) تێدا چێدکر، نها کێم بوویە، رۆژا سییێ گەلەك گرنگە و ب رۆژا (خێرێ) دهێتە ناسکرن، ئێزدی هێزا هەموو خێرا مری دکەنە د ڤێ رۆژێدا، پشتی رۆژا سییێ رۆژا پێنجێ و هەفتێ د گرنگن خێرەکا دییا مەزن تێدا بهێتە چێکرن، ئەو مالا مری ب کەیفا خۆ هەلدبژێرن کیژان رۆژێ خێرێ چێکەن، لێ هەگەر رۆژا پێنجێ هەلبژارتن؛ رۆژا هەفتێ خێرێ ب بەرفرەهی ناکەن، لێ خێرا پێنجێ یان یا هەفتێ نە وەك یا سییێ بەرفرەهە، کا کیژان رۆژ هاتە هەلبژارتن مالا مری بکەت، د وێ رۆژێدا ژنك دچنە سەر گۆڕا مری و هندەك زادی ل وێرێ بەلاڤەدکەن و خەلکەك دخۆت، هەروەسا ژی غەریبی لسەر گۆڕێ دهێنە گۆتن.

د هەمی رۆژێن تازیێدا ب شەڤ، پشتی قەول و بەیت ژلایێ قەولبێژیڤە دهێنە گۆتن، پاشیڤ ئانكو (پاش شیڤ) ئەو جۆرێن خوارنێ یێن پشتی شیڤێ دهێنە گێران، پاشیڤ دوو جۆرە، ئێك سێنیکەکا خورانێیە دناڤ دەستمالەکا پاقژدا لبەر قەولبێژی دهێتەدانان، یا ئامادەبوویان ژی شرینینە، شرینێن بەرێ (هەژیر و مێوویژ) بوون، نها هەر هەژیر و مێژوو ماینە، لێ ب زاڤبوونا جۆرێن شرینیان، گەلەك جۆرێن دی ژی دهێنە دابەشکرن. پاشیڤ دناڤ ئێزدیاندا ب (پاشیڤا باپیرێ موقدار) دهێتە ناسکرن، باپیرێ موقدار بابچاکەکی ئێزدیانە ژ چینا پیران.

دیسان ئەو جهێ مری لێ هاتییە شووشتن و ب حەد و سەد کرن، هەفت رۆژان چرا ب شەڤ ل وی جهی دهێتە هلکرن.

ژ بۆ شینگێرانێ، هەر چەندە شین د ئێزدیاتییێدا گونەهە، چونکی ئێزدی دبێژن مرۆڤ مالێ خودێیە، خودێ دا و خودێ بر، لەورا شینێ دژی کار و کریارێن خودێ دزانن، لێ کەس و کارێن مری نکارنە خۆ نەکەنە گری و شینێ نەکەن، نەخاسمە ژی ژن، د ڤێ شینێدا نەخاسمە مری هەگەر گەنج بیت؛ غەریبی و سترانێن شینێ دهێنە گۆتن. (رۆدینکۆ، ١٩٧٨: ٣١٤-٣٤١) ئەو غەریبی و سترانێن هەری دلشەواتن، ژنکێن تایبەت ب گۆتنا ڤان جۆرە غەریبیانڤە د ناڤ ئێزدیاندا هەنە، نەخاسمە ژی دناڤ ئێلا هەویریان و شنگالیاندا، ئەڤ غەریبی و ستران لسەر بنگەهێ چیرۆکێن تراژیدی هاتنە ئاڤاکرن، یان ژی سەرهاتی

بووینە و د سەردەمەکیدا روویدانە و جۆرێ ئەوێ روویدانا مرنێ بالکێش و ب ژان بوویە، کارتێکرنا خۆ گەلەك ل دەروونێ وەرگرێ ئێزدی کرییە، ب گۆتنا وان غەریبییێن کەڤن، تازی دهێتە شاراندن، چونکی بەرجەستەکرن دروست دبیت، ژنکێن غەریبیبێژ ناڤێ کەسێ ژ نوویی مری د کەنە د جهێ کەسایەتییا دیرۆکیدا، ئێزدیان گەلەك ژ وان جۆرێن غەریبییێن دلشەوات هەنە، وەك: میر مح، غەریبۆ، لاڤژێ پیرێ. ئەڤان هەموویان سەرهاتی و ستران و غەریبی لپشتن، کەسایەتی ژی کەسایەتییێن دەلالکری بووینە و ب رێکێن بالکێش مرینە، لەورا کارتێکرنا وان پتر بوویە، ئێزدیان ژی د سترانێن خۆدا گۆتییە: ((مرنا کالا حەقە، لێ یا جحێلا حەیف و جۆرە.))

ب ئاڤایا بابێ سمایل کەتم وا ل ژۆرە
وێ تێدا د خوونن سێ باری بلبلا و سڤۆرە
مرنا پیرەمێرا هەقە، مرنا جحێلا حەیف و جۆرە. (حەسەن، ٢٠٠٠: ١٧)

ل ناڤ زەلامان، قەولبێژ، قەول و بەیت و مسحابەتان دبێژین کو پتریا وان پەیوەندی ب مرن و ئاخرەتێڤە هەیە، دەمێ قەول و بەیت دهێنە گۆتن، ئێزدی رێزەکە تایبەت د دەنە وی ئەدەبێ دهێتە گۆتن، د بێژنێ: (علمێ خودێ) یان (علمێ شیخادی).

٥. مرن و ب هیڤیبوون (نەمری و دووبارەبوونا روحێ)

سەرەڕایی بێ هیڤیبوونا مرۆڤان ژ نەمرییێ، هزرێن دی ل بەرامبەری ڤێ چەندێ هەنە هیڤییێ ب مرۆڤان دبەخشن، یان ژی هیڤییێ ب کەس و کارێن مری دبەخشن، ئەو ژی (دنیایا دی، دنیایا ژێرزەمین) د شارستانییەتێن کەڤندا بەحس لێ هاتییەکرن، هەروەسا د ئایینێن براهیمیدا ژی بابەتێ (بەهشت و دۆژەهێ) هەیە و د ئایینەکی وەکو ئیزدیاتییێدا بابەتێ (دووبارەبوونا روحێ/ دۆناودۆن/ تناسخ الارواح) هەیە. (سلێمان، ١٩٨٥: ٢٥٠)

کراس گهۆرین، چەمکەکێ فەلسەفییە ((چۆنا روحێیە بۆ بەدەنەکێ دی کو نەیێ ئێکێیە)) (السامرائي، ١٩٧٢: ١٢٩). ئەڤ پرۆسێسە ((کە باوەرێکی بنەڕەتی ی دینی تایفەیە و ئاماژەیە بۆ بەرجەستەبونی بەردەوامی گیان.)) (ئیزەدی، ٢٠٠٢: ٣٣)

کراسگهۆرین، چەمکەکی زۆر کەڤنە، یێ تایبەتە ب روحێڤە، نەخاسمە پشتی مرنا لەشی، لێ دیسان هندەك ل وێ باوەرێنە ((هندەك جاران روح ژ لەشی دەردکەڤیت بێ مرۆڤ بمریت.)) (بارندر، ١٩٩٦: ٢٩)، ئانکو باوەری ئینانە ب هندێ روح و لەش دوو تشتن، لەورا دهێتە گۆتن: ((مرۆڤ بە مردن کۆتایی نایەت.)) (ثلانتیجا و ئوکیف، ٢٠٠٩: ١٤) ئانکو لەش د گەل ئاخێ د حەلیت و روح زندی دمینیت.

هەروەسـا ئێـزدی، هنـدی، بـوزی، ئیرانـی، یۆنـانی (مـزوري، ١٩٩٩: ٦٨-٨٣) بـاوەری ب کـراس گهـۆرینێ هەبـوویە. فیتـاگورس (الاهـواني، ٢٠٠٩: ل٧٧-٧٨)، و ئەفلاتـون ژی دگەل کـراس گهـۆرینێ بـووینە و ((بـڕوای بەکـراس گـۆرینی {گیـان} هەبـوو لەم جیهانـدا.)) و فیتـاگورس ب خۆ ژی ئێك ژ وان کەسان بوو روحا خۆ دنیاسی و دبێژیت: ((مـن پێنج جار کراسم گۆڕیوە و ژیانی خۆی لە شێوەی گیانلەبەر دەهاتەوە بیر.)) (حەسەن، ٢٠٠٠: ٨٨ و ٩٨) سەبارەت بنیاتێ ڤێ کـراس گهـۆرینێ هنـدەك وەسـا بـاوەر دکەن ئەڤ نە بۆچـۆنێن وان یێن کەسایەتی بـووینە، بەلکـو ((وان ئەڤ بـاوەرە ژ مسـری یێن کەڤن وەرگـرتییە.)) (ابـو ریـان، ١٩٨٣: ٧٠) دیسـان کراسـگهۆرین کـا چەوا ل جەم ئێزدیـان جهەکـی گرنـگ هەیە، ل جەم هندۆسان ژی ((بنەمای سەرەکی عەقیدەیە.)) (هەلەبچەی، ٢٠٠١: ١٥٩)

مسرییێن کەڤن ((باوەرییەکا بێ گومان هەبوو مری دێ د ژیانەکا دیدا دوویر ژ گۆڕێ و دوویر ژ لەشێ د گۆڕێدا د ساخبن.)) (مسعود، ٢٠١٥: ١٥٢) ئـانکو باوەری ب نەمرنا روحێ و ژیانا پشتی مرنێ هەبووینە، هەر ژبەر ڤان جۆرە هزران ئـەوان جنازە ب رێکا مۆمیـایێ ب رێکێن جوداجودا پاراستینە (یحیی، ٢٠١٩: ٢٧-٣٨)، چـونکی ((پاراستنا لەشـی لجـەم وان ژ مەرجێن سەرەکییێن گەهشتن ب ژیانا دوویێ بوو.)) (مسعود، ٢٠١٥: ١٥٣) لەورا ئەوان قوربانی ژی د دان، چـونکی ((خوداوەنـد و ئـەو مـری پێدڤی ب خـوارن و ڤەخوارنێـنە هـەر وەکـی چـەوا مرۆڤێن ساخ د هەوجە.)) (مسعود، ٢٠١٥: ١٥٨)

عێراقا کەڤن، ب هەمان شێوە باوەری ب نەمرنا روحێ هەبوو، لەورا ((ئەوان گرنگی ب گـۆڕان د دا و لـەش د پاراسـتن و خـوارن و ڤـەخوارن و پێـدڤییێن وان دگـەل جنـازەیی د ڤەشارتن دا هاریکارییا وان بکەت هەتا ئەو روح دگەتە جیهانا دی.)) (حسین، ٢٠٠٩: ٥)

یۆنانا کـەڤن، بـاوەری ب نـەمرنا روحـێ و جیهانـا بـن عـەردی هـەبوو، ئـەوان مـەزن و پاشـایێ وێ جیهـانێ ژی دەستنیشـانکرییە کـو نـاڤێ وی (هادیس)ـە، ((ئـەو پاشـایێ جیهانـا ژێرییا تارییە، خوداوەندێ مریانە نە کو یێ مرنێ.)) (الکریماوي، ٢٠١٩: ١٠٤٠)

کراسـگهۆرین د ئێزدیاتییـدا، چەمکەکـێ زۆر گـرنگە، پشـتی دان و سـتاندن دگەل روحێ دهێنە کرن و ئەگەر خێر و باشییێن وی پتر بوون؛ ئەو روح دێ زوویی جارەکا دی ڤەگەریتەڤە دنیایێ، لێ ئەگەر خرابییێن وی گەلەك بوون، ئەو روح دێ هێتە سزادان ل گۆرەیی وان شاشی و خرابییێن کرین و دێ گیرۆبیت هەتا جارەکا دی بهێتە دونیایێ، د ڤی جۆریدا کەس خوە نـاس دکەت و دزانیـت بەری هینگـی و جارا بەری ئەو چ کەس بـوو و ل کیژان سـەردەمی و ل کیژان جهی و چاوە ژیابوو، هۆسان روح دووبـارە دبیت ((هەتـا کـو رۆژا قیـامەتێ.)) ئـانکو ((بـەپێی کرداری چاکـە و خراپـە هـەر کەسـێ ڕێگەی خۆی دەگرێ.)) (رەسـوول، ٢٠٢٢: ١٠٤) دیسـان نە مەرجە ئەو روح بکەڤیـتە د بەر بەدەنـا مرۆڤەکیـدا، بەلکـو

ئەو لسەر كارێ وی د دونیایێدا دمینیت، ژ بەر كو ئەگەر خرابییێن مەزن كربن؛ دبیت بگەڤیتە د بەر لەشێ گیانەوەرەكیدا. (سلێمان، ١٩٨٥: ٢٤٩-٢٥٦)، (السامرائي، ١٩٧٢: ١٣٠) ژ وان گیانەوەران ژی: كوچك، بەراز، كەر و ...هتد، ئەڤە ژی ژ پێخەمەت هندێیە ((داكو تێر نەخۆشیا و ئێش و ئازاران بكێشت و دێ مینیت تاكو جارەكا دی خودێ لێ خۆش بت و ڤەگەرینت.)) (هورمی، ٢٠٠٠: ٤) پشتی هینگێ جارەكا دی دێ چیتە د بەر بەدەنا مرۆڤەكیدا. (جول، ٢٠٠٧: ٤٢-٤٣) ژ خوە ئەگەر باشی هەبوون؛ دێ كەڤیتە د بەر لەشێ مرۆڤەكیدا، ئانكو ل ڤێرێ مرۆڤ یێ ب نرخە و ژ تەڤ زیندەوەرێن دی بایەخدارترە، سەبەقەیێن قەولان ژی داكۆكیێ ل نەمرنا روحێ دكەن:

روحا رەحمانی

نابت فانی

هەرا ل بەر دەستێت یەزدانی. (كەلۆ و یێن دی، ٢٠٠٤: ٦٥)

ئێزدی وەسا باوەر دكەن؛ روحێن خاس و بابچاكان ژ وان روحێن باشن و هەر د ساخن و د دەم و جهێن جوداجودا دا داهر[1] دبن. ئەڤ دۆناودۆن د هژمارەكا زۆر یا قەولاندا دیار دبیت، ب رێیا قەولی ئەم د زانین ئێك روح كەتییە د بەر قالب و لاشێ هژمارەكا زۆریا كەسایەتییاندا. (سلێمان، ١٩٨٥: ٢٤٩-٢٥٦)، (هزرڤان، ٢٠١٠: ٨٤-١٠٥).

ئەڤ بابەت و هزر د كەتواریدا وەسا ل مرۆڤی دكەن هەگەر كەسەكی نێزیكی خۆ، یان عەزیزەكی خۆ ژ دەستدا، ئەو كارتێكرنا پشتی مرنێ پچەكێ كێمتر ببیت، ئانكو جۆرە هیڤییەكێ ب مرۆڤی دبەخشیت كو باشترە هیچ هیڤییەك نەبیت. ئەڤ بابەت د ئایینان‌دا بووینە بنگەهـ و ستوونێن سەرەكییێن ئایینی. باش دیارە ئێزدیاتییێ باوەری ب نەمرنا روحێ و جیهانا دی هەیە، هەروەكی عێراق و مسرا كەڤن مریان ڤەدشێرن و قوربانیان د دەن.

پشكا دوویێ/ ئەفسانەیا ساخكرنا مریان

ژ بابەتێن دناڤ ئێزدیاندا رەنگڤەدایی ئەفسانەیا (ساخبوونا مریان) و (ساخكرنا مریانە) ئەو ژی دوو تێگەهێن ژێك جودانە:

ئێك: ساخبوونا مریان

ساخبوون، بوویەرەكا سەرسورهێنەرە ب شێوەیەكێ سروشتی دێ چێبیت، لپەیی میتۆلۆژییا ئێزدیان رۆژەک دێ هێت، مری دێ ساخ بن، ئەو مری دێ ب چاڤەكی بن، ئەو ژی دێ ل نیڤا سەرێ وان بت. (حەجی، ١٩٩٤: ٣٩) ئەو كەسێن خۆ قوربانی خودێ و باوەر و ئاخ و

---

[1] ئێزدی پەیڤا (ژ دایكبوون) بۆ بابچاكێن خۆ بكار نائینن، بەلكو (داهربوون) بكاردئینن.

ئاڤا خۆ كرين، دێ داخوازا هەقێ خۆ كەن كو ئێزدى دبێژنە وان كەسان (سەرێ خۆ دايى)، لەورا ئێزديان گۆتنەك ب وان هەيە دبێژيت: ((سەرێ خۆ دان و سوڕا خۆ نەدان)، ئانكو سەرێ خۆ كرنە قوربانى، لێ روح و شەرەف و كەرامەت و ئيمانا خۆ پاراستن، راستە ب مرنا كەسانرا قالب ب ئاخێرا دحەليت، لێ ئێزديان باوەرى ب نەمرنا روحێ هەيە و ل دەم و جهێن جودا دووبارە ڤەدگەريتەڤە ژيانێ.

دوو: ساخكرنا مريان

ساخكرنا مريان ب هێزا كەرەمێ، يان هەر هێزەكا دى، ژلايێ هندەك كەسايەتييێن پيرۆز و ئاست بەرزڤە دهێتە ئەنجامدان، ئانكو كەسايەتييەک ب رێكەكێ مرييەكى ساخ دكەت، وەكى: ملياكەتان، پێغەمبەران، خاس و بابچاكان كو ئەون ڤان سەرسورهێنەريان و كريارێن ژ دەرڤەيى عەقلى دكەن. لێ د ئەدەبياتێدا كەسايەتى و قەهرەمانێن سەرەكييێن داستان و ئەفسانەيانە.

د ئايين و ئەدەبياتا ئايينێ ئێزديان‌دا ب ڤان شێوەيان دهێتە ديتن:

١. بياڤێ ئايينى.

٢. بياڤێ ئەفسانەيى و ئەدەبى.

١. بياڤێ ئايينى

دەمێ ساخكرنا مريان د چيتە د چارچۆڤەيێ ئايينيدا وەكو ئەفسانە ناهێتە هژمارتن، بەلكو هندەک ناڤێن دى وەردگريت، بۆ نموونە: (سوڕا باتنێ) و (كەرامەت).

د ئايينێ ئێزديان‌دا، تشتێن سەرسورهێنەر د چنە د چارچۆڤەيێ كەرامەت و سوڕا باتنێدا، ژێدەرێ هەردووكان ئێكە كو ئەو هێز و شيانن يێن خودا داينە هندەک كەسێن كو خزمەتەكا مەزن د بياڤێ مرۆڤايەتى و باشى و قەنجى و مەعريفەتێدا كرين. ژ وان نموونەيێن د ڤێ بياڤيدا لبەر دەستێن مە، كەرامەتێن شيخادى و بابچاكێن ئێزديانە، لێ يێن شيخادى ژ يێن هەميان مەزنتربوون، دڤێ دەربارێدا (ابن عماد الحنبلى) دبێژيت: شيخادى ب دوعايەكێ د كارى شێران و هەروەسا ژى پێلێن دەريايێ راوەستينيت.)) (ئەلخەيوون و نەجم، ٢٠٠٢: ٣٥) ديسان شيخادييێ موسافر ((مرى ساخ دكرن، چاڤێن كۆر ڤەدكرن و گەلەك معجيزە لسەر دەستێن وى دهاتنە ئەنجامدان.)) (دنانى، ٢٠١٣: ٦) ئەڤ كاروكريارێن شيخادى لسەر زارێن گەلەك كەسان هاتينە ڤەگوهاستن كو ((كريارێن وى گەهشتينە ئاستێ موعجيزاتان كو خودێناسان ب (كەرامەت) بناڤدكرن، تشتێ پاشەرۆژێ دزانين و نەخۆش ساخدكرن.)) (محيميد، ٢٠١٩: ٥١-٥٤)

د کەلتووریٚ ئێزدیاندا، چەند سەرهاتی و ئەفسانە هەنە کریارا ساخکرنا مریان تێدا دیارە، ژ وان: (پیر مەند[1] د سەردەمیٚ شیخادیدا ب قەهر ژ لالش دەرکەفت و چۆ قەندەهار، ئەوی حەکیمی دکر، دبێژن هەتا وی مری ژی ساخ دکرن!. ئەڤ کار ب ناڤیٚ خودیٚ و شیخادی دکرن، د دەمەکیدا ناڤیٚ خۆ بتنیٚ گۆت و ناڤیٚ شیخادی نەدئینا، شیخادی ئەو حوکوم کر، رۆژەکیٚ کوڕیٚ حاکمی نەساخ بوو و پیر مەند نکاری ساخ کەت، روح چۆبوو (قەندیلیٚ)[2]، پاشایی ژ کەربباندا پیر مەند دگەل جنازیٚ کوڕیٚ خۆ پێکڤە کرنە د گۆڕێدا، لەورا هەوارا خۆ گەهاندە شیخادی و گۆتیٚ: من کر و تو نەکە ل هاوارا من وەرە، شیخادی لیٚ ب رەحم گەرییا و ئەو ژ گۆڕیٚ ئینا دەریٚ، کوڕیٚ پاشایی ساخکر و هاتە لالش، شیخادی گۆتیٚ: تو بخێر هاتی (پیر مەندی گۆڕ) بۆ کەسانێن ل جڤاتیٚ غەریب بوو ئەو چ (گۆڕ)ە ب ناڤیٚ ویڤە، شیخادی گۆتیٚ: بلا سەرهاتییا خۆ بێژت. سەرهاتی هەمی بۆ وان گۆت.)[3]

د ڤیٚ سەرهاتییێدا، دوو ساخکرنێن مریان هەنە: دەمیٚ شیخادی، پیر مەند ساخکری، و دەمیٚ پیر مەند کوڕیٚ حاکمی ساخکری. د ڤیٚ ساخکرنێدا هێز و کەرامەتا شیخادی دیار دکەتن کو ئەوی شیان هەبوون مریان ساخ بکەت و ئەوی هەر ژ ویٚ هێزیٚ دایە پیر مەند هەتا ئەو بکارت مریان ساخ بکەت، دیارە ئەڤیٚ ساخکرنا مریان جۆر هەبووینە، چونکی پیر مەند دیار دکەت و دبێژیتە حاکمی: هەگەر روح چۆبیتە (قەندیلیٚ) ڤەناگەریت، ئانکو ژ بن دەستهەلاتا وی دەرکەفتییە و بڕیار بڕیارا خودێیە.

٢. بیاڤیٚ ئەفسانەیی و ئەدەبی

د لایەنیٚ ئەفسانەیی و ئەدەبیدا و ب تایبەت د داستان و سەرهاتیاندا دیار دبیت دەمیٚ کەسایەتییێن ئەڤان داستانان وەغەر دکەن، یان دهێنە کوشتن، کاراکتەریٚ سەرەکی شیان هەنە وان مریان ساخ بکەت، وەک:

٢-١. داستانا فەلەك و میر مح

پوختەیا داستانیٚ ئەوە: ((پشتی ژنا میر مح مری و زانی مرن چییە و ژبەر مرنیٚ رەڤیایی، میر مح ریٚ دا بەر خوە و چۆ و چۆ .. هەتا گەهشتە قوبا فەلەکیٚ.

---

[1] بابچاکەکی ئێزدیانە و مەزارگەهێن وی ل پەرستگەها لالش و گوندیٚ جەراحییێ ل شێخان و گوندیٚ بۆزان ل ئەلقوش هەنە.

[2] قەندیل، د باوەرییا ئێزدیاندا جهەکی ئەفسانەییێ پیرۆزە، جهیٚ روح و قەول و بەیت و پیرۆزیانە.

[3] سەرهاتی گەلەکە درێژە، ب تێر و تەسەلی بنێرە: (رەشۆ، ب.٢، ٢٠٠٤: ٨٦٢-٨٦٧).

سال و زەمان دەرباز بوون، میر مح ب تەنێ کەسیرە (عاجز) بوو، دبێژن: ١٠٤١ سالان ل جەم فەلەکێ ژیا، گۆت: بۆچی فەلەکێ گۆتە من نەچە سەر گرێ (هەیی هایێ)، ما ئەز بزانم ئەگەر چیە؟

جارەکێ فەلەك نە ل مال، میر مح دچتە سەر وی گری، بایێ غەریبیێ لێ د دت، مال و مرۆڤێن وی دهێنە بیرێ، هێستر ب رووداِ تێنە خوار، ڤەگەریا قەسرا فەلەکێ، دەما فەلەکێ میر مح وسا دیت، زانی دەردێ وی چیە، گۆتێ: نەکو تو چۆبییە سەر گرێ (هەیی هایێ)؟!

میر مح: بەلێ! خودێ ب من شرین کر و ئەز چۆمە سەر وی گری، بێهنا مرۆڤ و وەلاتێ من ل من دا، ئەز دخوازم نهۆ ڤەگەرم ناڤ وان.!

هندی فەلەکێ هیڤی ژ میر محێ کرن کو گەلەك دەم دەرباز بوویە و کەس نەمایە، بەلێ بێ فایدە بوو، فەلەکێ گۆتێ: هەر دێ تو ڤەگەریە جیێ خوە؛ ڤان سێ سێڤان دگەل خوە هلگرە، هەر جار بێهن بکێ، وی چاخی هەر دێ تو گەنج مینی.! بەلێ ئێمانەت و سەد ئێمانەت، تە هاژ ژ خوە هەبت و ڤان سێڤان نە دییە کەسی، چنکو ژ تە رە یە خرابە، پاشی تو ناگەهییە مرازا خوە.!

میر مح گەلەك کەیخوەش بوو، هەر سێ سێڤێن خوە د خورجکێ کرن و ل جەهنوا خوە سوار بوو، تاژی و تولێن وی کەفتنە دوو و قەستا وەلاتێ باب و باپیران کر. چۆ و کەس و کارێن خۆ نەدیتن. ب خەمگینی دەست ب ڤەگەرا خۆ کر بۆ جهێ خۆ نک فەلەکێ، ب رێکێڤە ئەمین جبرائیل قۆناغ قۆناغ سێڤێن وی ژێ ستاندن و ئەو و تاژی و تووتلێن وی مرن.

فەلەك هاتە سەر لاشێ وی و عاجز بوو و هەڤرکی دناڤبەرا وێ و ئەمین جبرائیل دا چێ بوو و گازندە ل با خودێ کرن و گۆتێ: جبرائیل د عەردێ من دە روحا میر مح وا بری و ئەز قەبوول ناکم.!

جبرائیل گۆت: ئەگەر د عەردێ تە دە بوو؛ دێ رووحێ وی زڤرینم.

فەلەك ژی رازی بوو، پشتی عەرد پیڤان، سێ لنگان د عەردێ جبرائیل دا بوو، فەلەکێ گۆتە جبرائیل تە هەر روحا وی بر، بێهنەکێ ب تنێ ژ من رە بزڤرینە.

جبرائیل ژی روحێ وی زڤراند و فەلەك و میر مح بەیت ب هەڤ گۆتن.

ئەڤە چەند پارچەیەک ژ شاخەکی ڤێ غەریبییێ:

فەلەکێ گۆت:
غەریبۆ ..چەند جاران من گۆتە تە نەچە سەرێ ڤان گره؟،
تو دێ هلینی خەمان و خەمگره،
فەلەك تێ د زورێ مینا گوره،
ئەمین جبرائیل، قاسدێ مەلکێ بێرییە، قاسدێ رەب ئەل — عالەمینە،
کولیلگێن ئادار و نیسانان ب هەزار و یەك رەنگی دخەملە یێ حازره،
ئەز سوند خوەره تۆبەدارم پشتی میر محێ خوە سوارێ قوتە جوانیێ،
مالخۆیێ مالێ میر، جوانێ دەم و دەورانێ خوە نە خواری،
ئەز چ سۆز و چ قراران نادمە چ غەریبان، چ مسافره.

فەلەکێ گۆت:
بەژنا میر محێ من زراڤە ژ تایێ کونجیێ،
کەسك دکە زەبەری قوبا فەلەکێ ل خەییرا سبێ، ل عەسرا هێڤاری،
ل سەر دەڤێ ڤێ برکێ وێ کانیێ،
ئەز سوند خوەره تۆبەدارم
پشتی میر محێ خوە سوارێ قوتە جوانیێ،
مالخۆیێ مالێ میر، جوانێ دەم و دەورانێ خوە نە خواری،
ئەز چ جاران .. چ جاران زنجیرێ نادمە دۆرا کۆفیێ.

میر مح: فەلەکێ هونێ خوەدێ دحەبینن،
و جنازێ من بخەملینن،
من بەر ب ئاخرەتێ بشینن.

تربا من بکۆلن ل پالا وی گری،
هەردوو زەندێن من ژ من رە بکنە دوو کێلێن کەڤری،
دا رۆژێن عید و جمایا لالشێ وەرن سەر تربا من بکەنە گری.)) (حەجی، ١٩٩٥: ٥-٣٨)، (رەشۆ، ب.٢، ٢٠٠٤: ٦٠٩-٦٣٠)

د ڤێ داستانێدا، ساخکرنەکا مریان هەیە، ئەو ژی دەمێ جبرائیل ب فەرمانا خودێ روحا میر مح دبەت ب وێ باوەرییێ دا کەس زندی نەمینت، ئانکو هەر هەیین بەس بۆ خودێیە، لێ لسەر داخوازا فەلەکێ جبرائیل روحا میر مح بۆ چەندەکێ ڤەدگێریت و یا دلێ خۆ بۆ ئێک ب بەیت و غەریبی دبێژن و دیسان وەغەر دکەت، ئارمانج ژ ڤێ ساخکرنێ دیارکرنا ڤیانا فەلەکێیە بەرامبەر میر مح کو کەسەکی غەریب بوویە، لەوما ژی خەم و

کول و کۆڤانێن خۆ دەردبڕیت، هەروەسا ئارمانجەکا دی؛ ئافراندنا دەقێ بەیتێیە، چونکی هەگەر ساخکرن نەبا؛ ئەو بەیت و غەریبی دناڤبەرا واندا نەدهاتە گۆتن.

٢-٢. داستانا گێلا میر ئەتلەس

ئەڤ داستان ب چیرۆک و بەیت[١] هاتییە گۆتن، رووبدانێن وێ راستەقینەنە، لێ تشتێن ئەفسانەیی کەفتینە دناڤدا، دبێژن: ((میر ئەتلەس بازرگانەکێ خەلکێ دەڤەرا دووبانا دنا بوو، یێ ب ژن بوو و ژ مالا پیرێن ئێزدیان بوو، دەمێ بازرگانییا خۆ برییە مێرسینێ، راستی مجێورەکی پیر هات، مجێور کچا خۆ (گێلێ) د دەتە میر ئەتلەس، میر خواستییا خۆ گێلێ دگەل برایێ خۆ یێ ئاخرەتێ فرێدکەتە مال، لێ ژنکا وییا ئێکێ ب ژەهرێ دکەتە د فنجانەکا قەهوێدا و د دەتێ، گێلێ دزانیت فنجانا قەهوێ یا ژەهرکرییە، لێ ژ غەریبییا خۆ ڤەدخۆت، پاشی بۆ ماوەیێ هەژدە رۆژان نەخۆش دبیت و دمریت، ژنکا ئێکێ قەبوول ناکەت جنازێ وێ ل دووبانێ ڤەشێرن، بەلکو دبەنە گۆڕستانا (شەمسێ پیرا) ل گوندێ سینا ل دەڤەرا قائیدیان (شاریا یا نها)، دەمێ میر ئەتلەس دهێتە مال و ب بابەتی د حەسیت، ئێکسەر قەستا گوندێ سینا دکەت، ل نێزیکی گۆرستانێ، گۆت:

ئەز چوومە وێ تربا ل سینا،
من ژ وان خەلکا پرسینا،
هوون ب خودێ کن گۆڕێت غەریبا ل کوینا؟

دەمێ میر ئەتلەس دچیتە مەزارگەهێ شەمسێ پیرا کو د هەمان دەمدا گۆرستانەکا کەڤنارەیە، پرسیارێ ژ خەلکی دکەت دا قەبرێ هەڤالا وی (گێلێ) نیشا بدەن، مجێورێ گۆرستانێ دبێژیتێ:

میرۆ ئەو تربا ئەولی،
گاڤا تو ڤێرە وەسلی،
وا تێدە شرین گێلا مێرسینی.

مجێور، جهێ گۆڕا گێلێ نیشا د دەت و دبێژیتێ: ئەو تربا ل دەستپێکا گۆرستانێ یا گێلێیە، هەروەسا د راستیدا ژی تربا گێلێ ل دەستپێکا گۆرستانێیە دەمێ مرۆڤ ژ دەرگەهێ رۆژئاڤاڤە دچیتە گۆرستانێ، ئانکو ل ڤێرێ رووبدانێن داستانێ دگەل کەتواری ئێك دگرن، پاشی میر قەستا گۆڕێ دکەت و دەرێ وێ ڤەدکەت، لێ دیارە ب بۆرینا دەمی لەشێ گێلا وی تێکچۆیە، لەورا لسەر زارێ میر ئەتلەس دبێژیت:

---

[١] سەبەقەیێن بەیتان ژ ڤان ژێدەران: (سلێمان، ١٩٨٩: ٤٦-٥٠)، (حەسەن، ١٩٩٨: ١٢٦-١٣٢) هاتینە وەرگرتن.

میر ب دەرێ تربێ ڤەدبەندە،
من مەییزەکرە وان باسکە وان زەندە،
ژ غبارا گۆڕێ شرین گێلا من نە خولکە و نە رەنگە.

من دەرێ تربێ هلبڕی،
من ب سەر شرین گێلا خوە دا مەییزەکری،
من رەنگ و روویێت شرین گێلا خوە ژ بەر غەبارێت گۆڕا ناسنەکری.

من ئەو تربە ڤەکر،
من ل شرین گێلا خو مەییزەکر،
ژ غبارا گۆڕێ خولکێ وێ یێ غەریب بوو من ناس نەکر.

من فەرشێ تربێ هلانی،
من ل وێ دیتن حلە و رەش کانی،
مخابن چاڤێ رەش بەلەك نەمابوو کلێ سبحانی.

د ڤان سەبەقەیێن بەیتاندا وێنەیێن جۆراوجۆر تێکەل دبن، وێنەیێن ئایینی وەکو گۆرستان، وێنەیێن ئەڤینداری و دەربڕینێن شیعرییێن نازك، جوانکاری و خەملا ژنێ، لێ دیارە د گۆڕێدا یێن هاتینە شێواندن، هەروەسا وێنەیێن دەروونی و ب تایبەتی خەمداری و ئەفسانەیی ژی هەنە.

دەمێ میر ئەتلەس جنازەیێ هەڤالا خۆ د وی بارودۆخیدا دبینیت، دەروونێ وی تێکدچیت، خەمان رادهێلیت، لێ هیڤییێن خۆ ژ خودێ نابڕیت، دوعایێ ژ خودێ دکەت روحا گێلێ بۆ چەندەکێ بۆ ڤەگێرت ژ پێخەمەت هندێ پرسیاران ژێ بکەت و ئەگەرێ مرنا (کوشتنا) وێ بزانیت.

کانێ کۆفیا تە یا شام شێخانی؟،
گو: بانگا من مەلەکێ عەزمانا ئەمین جبرائیل نازل بت عەردانە،
ئەو روحێ بەردەت بەر ڤان هەستیك و خانە.

یا رەبی تو بکەیی فروارە،
روحا گێلێ ب ئەمین جبرائیل را دهنارە،
دا میر ئەتلەس ژێ بکەت پرسیارە.

خودێ دوعایا میر ئەتلەس قەبوول دکەت و روحا گێلێ دگەل جبرائیل فرێدکەت، د کەتواریدا ئەڤ تشتەکی مەحالە و نابیت، لێ د داستانێدا تەکنیکێن جۆراوجۆر هاتینە بکارئینان ژ پێخەمەت پتر شاراندنا داستانێ:

خودێ وەکر فروارە،
روح دبەر شرین گێلێ دا دهنارە،
میر ئەتلەسێ میرا ژێ کرن پسیارە.

ب برپیارا خودێ، جبرائیل روحێ گێلێ ئینا و پشتی روح کەفتییە د بەردا، میر ئەتلەس پرسیارا ئەگەرێ مرنا وێ ژێ کر:

ها گێلێ دێم سوخنێ،
تو ب وی کەیی ئێ ب تنێ،
چەوا بوو حالێ تە و ڤێ مرنێ.

گێلێ ژی وەسا بەرسڤدا:

میرۆ تە ئەز ب نەزانی دهنارم،
تە ل ئاڤا زێوارا دبهارم،
تە چما ئەز ب زالما ڤە دسپارم.

تە زالم ب من رە کرنە هەڤالە،
دانە من ئەو کاسا تالە،
ئەز یا غەریب بووم من ژ غەریبیا خۆ ڤەدخوارە.

ئەگەرێ سەرەکییێ مرنێ بۆ میر ئەتلەس ب خۆ ڤەدگێریت کو ئەو دگەل زالمان هنارتی، هەر چەندە میر ئەتلەس دگەل برایێ خۆیێ ئاخرەتێ فرێکربوو، برایێ ئاخرەتێ د ئێزدیاتییێدا رۆلێ باشییێ دگێریت، لی دیارە ل ڤێرێ وەك کەسایەتییەکا نەباش هاتییە بەرجەستەکرن، چونکی ئەو دبیتە ئەگەرێ هندێ ژنا میر ئەتلەس یا ئێکێ (خەنسێ) کەربێ ژ هەوییا خۆ (گێلێ) ڤەکەت، چونکی برایێ ئاخرەتێ دبێژتە خەنسێ مادەم میر ئەتلەس زەوجی، ئێدی وەکی بەرێ حەز ژ تە ناکەت، بەلکو دێ حەز ژ گێلێ کەت، هۆسا ئاگرێ فتنێ ژ بۆ کوشتنێ هاتییە هلکرن و گەشکرن، برایێ میر یێ ئاخرەتێ و خەنسێ پلانەکێ بۆ ژ ناڤبرنا گێلێ د دانن و ژەهرێ د کەنە دناڤ قەهوێدا و د دەنە گێلێ، گێل دزانت ژەهر یا د قەهوێدا، لێ ژ غەریبی و بێکەسییا خۆ ڤەدخۆت، پشتی بۆ ماوەیێ هەژدە رۆژان نەخۆش بوویی، وەغەر دکەت:

گۆ: میرۆ هژده شەڤێ هاڤینێ،
ئەز کەتمە ناڤ نڤینێ،
کولا بێ سەری من ل دۆرا خۆ نەدی کەس، نە خزم نە لێزم یێن خوینێ.

هژده شەڤا ژێێد هاڤینێ دایم،
پیرو تەرازوا ل عەزمانا گرتبو قایم،
ئەز ل هیڤیا شەنگە سوارێ خو مایم.

گێلێ ژ بێ خودانی و ب ئەگەرێ کاسا تال (ژەهرێ) وەغەر دکەت، ڤێجە میر خۆزیان رادهێلیت و دبێژیتێ خۆزی تو ل بەرامبەری مالێ دنیایێ هاتبایە کڕین، دا من تو کڕیبایی هەگەر خۆ یا ب چەندێ بایی، بێ مفایە:

گێلێ خۆزی تو هاتبایە کریارێ،
چەند مالێ من هەیە ل هەولێرێ ل موسلێ،
من دانابانە سەر قیاس و سەر بازارێ،بۆ خاترا تە چاڤ خۆمارێ.

ل بەرامبەری ڤان گۆتنان، گێل ژ کەسایەتییا خۆیا جوان، بەلەنگاز، ئاشق دەردکەڤیت و وەك چاکساز، شیرەتکار، کەسایەتییەك خودێناس و رەحەت دەردکەڤیت و ئاخرەتێ ب حەق دزانیت:

گێلێ گۆتێ: میرۆ ڤێ ب مە نەکە،
گونەهێت من و خۆ زێدە نەکە،
ئەڤە مالا مە یە هەقە.

ل داوییا گۆتنا خۆ ژی دەربڕینێن دلشەوات و خەمگین دەردبڕیت دەمێ دبێژیت: تو و کابانییا خۆ (خەنسێ) ژیانەکا خۆش دەرباز بکەن، بلا ئەز دبن فەرش و بەرێن قەبرێدا بم، ئەڤە وەکو واتایا سەرڤەیا سەبەقێ، دیسان ئەم دشێن بێژین: ئەڤ دەربڕین تێڤوتان ژی تێدا هەیە، ئانکو تەعنا ل میر ئەتلەسی د دەت:

گۆتێ: میرۆ ئەز هەر چۆم بلا هون د خوەش بن،
تەبایی سەوسن و بەیبون و بستان و گول چیچەکێت کەش بن،
بلا گێلا تە مێڤانا قەبرێ تاری ژێری فەرش بن.

دیسان، ب ئەمر و فروارێن خودێ، جبرائیل روحا گێلێ ستاند، ڤێجا میر ئەتلەس جارەکا دی تەرمێ گێلێ ب حەد و سەد کر و ڤەشارت و دبەر خلمەتێرا ب شێوەیەکێ

تەكنيكيێ جوان هيڤى ژ كەڤر و فەرشێن قەبرێ كرن و دانە سووندێ خەملا گێلا وى خراب نەكەن:

بەرۆ ل سەر بەرە،
تو ب وى كەيى ئێكى ئەكبەرە،
خراب نەكەيى خەمل و كۆكێت خزێم زەرە.

پشتى هينگێ ب تايبەتى داخواز ژ بەرێ (سەدرينێ) كو كەڤرەكى راسەرى سەر و سينگ و دلێ مرييە، خەملا وێ خراب نەكەت:

بەرۆ بەرێ سەدرينێ،
تو ب وى كەيى ئێكى ب تنێ بەر مێزينێ،
تو خراب نەكەيى خەملا ڤێ خزێم زێرينێ.

د دوماهيكا بەيت و داستانێدا ديار دبيت نەخۆشييەكا مەزن هاتييە سەرێ گێلێ، لەورا دلێ مير ئەتلەس ژى ژ كابانييا وييا ئێكێ سار دبيت، ژ كەربانداندا تەركا وێ د دەت:

يا هاتيە سەرێ گێلا مير ئەتلەسە،
يا رەبى نەئێتە سەرێ چ كەسە،
گێل خاتوونە و من ژى ژ خەنسێ بەسە.

پشتى مير ئەتلەس گۆرا گێلێ تەمام كرى، ب دلەكى پر خەم ڤەگەرييا هاتە مال و كەتە بەر خەم و دەردان، ئەو ژى خودان سۆز بوويە، لەورا پشتى چەند رۆژەكان وەغەر دكەت.

د ڤێ داستانێدا، دبينين ئەو هێزا ساخكرنا مريان ب دوعا و داخوازێن كاراكتەرێ سەرەكى كو مير ئەتلەسە، جبرائيل لسەر خاترا وى روحا گێلێ بۆ چەندەكێ ڤەدگێريت و دگەل دانوستاندنێ دكەت و گێلێ ئەگەرێن كوشتنا خۆ بۆ دەزگرتييێ خۆ دبێژيت و دەروونێ وەرگرى ئارام دكەت.

ل ڤێرێ، هندەك بابەتێن لادانا واتايى هەنە، داستانێ دڤێت ب رەنگەكى نەراستەوخۆ بگەهينيتە وەرگرى، ئەو ژى:

١. مرۆڤێن ئاشق ل نك خودێ ب نرخ و خاترن، لەورا لدويف دوعايێن مير ئەتلەس، خودێ روحا هەڤالا وى گێلێ بۆ ڤەدگێريت.
٢. رێكا خودێ راستييە، لەورا روحا گێلێ بۆ مير ئەتلەس ڤەگێرا دا مير ئەتلەس پرسياران ژێ بكەت و ئەگەرێ مرنا وێ ديار ببت، چونكى دەمێ روحا گێلێ

ڤەگەریایی؛ میر ئەتلەس چ بابەتێن دی دگەل گێلێ ڤەنەکرن، یان چ بەرکەفتتن ژی دناڤبەرا واندا دروست نەبوون، ئانکو پەیاما سەرەکی دیارکرنا راستییێ بوو.

مەبەستێن ساخکرنا مریان د کەرامەت و بەرهەمێن ئەدەبیدا

ساخکرنا مریان ژلایێ بابچاکانڤە، یان د سەرهاتی و ئەفسانەیاندا ب چەند مەبەستەکانە:

١. **دیارکرنا هێزێ**، دەمێ د سەرهاتی و ڤەگێرانێن ئایینیدا، بابچاکەك ب رێکا کەرەمێ کەسەکی مری ساخ دکەت، دبیت چەند مەبەست ل پشت بن، لێ یا هەرە سەرەکی، دیارکرنا هێز و هنەر و کەرامەتێن خودێ یێن دایینە وی بابچاکی.

٢. **وەک بابەتەکێ تەکنیکی**. دیارە ساخبوونا مریان ژلایێ کەسەکیڤە تشتەکی مەحالە، لێ دەمێ د ئەفسانە و بەرهەمێن ئەدەبیدا تشتەکی وەسا دکەڤیتە پێش چاڤێن مە، دزانین بابەتەکێ تەکنیکییە ژ بۆ هندەک مەبەستان یا هاتییە ئەنجامدان و وەکو خالەکا تەکنیکێ دهێتە هژمارتن.

٣. **فەنتازی**. کەسایەتییا سەرەکییا ئەفسانە و بەرهەمێن ئەدەبی شیان هەیین مریان ساخ بکەت یان ب داخواز و دوعایەکا وی مری ساخ بن، ئەو ژی عەزیزەکە لبەر دلێ وی و ئەڤێ کریارا سەرنجراکێش و ژ دەرڤەیی عەقل و سروشتی ئەنجامددەت، وەکو بابەتەکێ فەتازی دهێتە هژمارتن، چونکی وەرگر دزانیت ئەو تشتەکی دەرڤەیی عەقلییە، لێ ژ بۆ چێژ وەرگرتنێ و هندەک بابەتێن دی هاتییە بەرجەستەکرن، ئانکو خۆشی و چێژ ژێ دهێتە وەرگرتن.

٤. **ئارامکرنا دەروونی**. د بەرهەمێ ئەدەبیدا دەمێ کریارەکا ژ دەرڤەیی عەقلی وەک ساخکرنا مریان ژلایێ کاراکتەرێ سەرەکییێ ئەفسانە و بەرهەمێن ئەدەبیڤە دهێتە ئەنجامدان، دەروونێ وەرگری تەنا دبیت، ژبەر کو بەری هینگێ روویدانێن ئەوی بەرهەمی دەروونێ وییێ تێکدایی، یان خەم و کۆڤان یێن بۆ چێکرین، بارێ وییێ دەروونییێ گرانکری، چونکی دەمێ کاراکتەرەکێ بەرهەمێ ئەدەبی دهێتە کوشتن و نهێنییێن کوشتنا خۆ دگەل خۆ دبەتە د گۆڕێدا، یان ژی ب مەبەست روویدانێن کوشتنا وی دهێنە ڤەشارتن، دبیتە ئەگەرێ هنداکرنا راستییا بوویەران، د وی دەمیدا وەرگر بێئۆمێد دبیت چەوا راستی هندابوو، لێ دەمێ ئافرێنەرێ بەرهەمێ ئەدەبی ب رێکا تەکنیکا ساخکرنا مریان ئەوی کوشتی رادکەتەڤە و پرسیاران لسەر ئەگەرێ کوشتنا وی ژێ دکەت و ئەو کوشتی ئەگەرێ دروست بۆ کاراکتەری و وەرگری دیار دکەت، دبیتە ئەگەرێ هندێ ڤالاکرنەکا دەروونی بۆ وەرگری دروست بیت و ژلایێ دەروونیڤە ئارام بیت کو راستی هندانەبوو، چونکی پێشتر وەرگر یێ دگەل روویدانێن بەرهەمێ ئەدەبی تێکەل بوویی و یا خۆ د وان رووییدانانداا دیتی.

ئەنجام

بابەتێ مرنێ، گەریان ل نەمرییێ، ڤەشارتنا مریان، شێوەیێن ڤەشارتنێ، جیهانا دی، د شارستانیەتێن هەرە کەڤندا، وەکی: سۆمەریان، مسریان، گریکیان، بووینە جهێ لسەر راوەستان و گرنگیپێدانێ. ئێزدیان ژی هەمان دیتنێن وان هەبووینە، دەمێ ڤەکۆلەر بەراوردییێ دناڤبەرا ڤان هزرێن کو پەیوەندی ب مرن و پشتی مرنێڤە لجەم وان مللەتان و ئێزدیاندا دکەت، چ جوداهییەکا وەسا نابینیت.

بابەتێ مرن و پشتی مرنێ، تێکەلی بابەتێ ئەدەبیاتێ بووینە، ب رەنگەکێ دی بێژین: ئەدەبیاتێ بەرجەستەیا بابەتێ مرن و پشتی مرنێ کرییە و بوویە ئەگەرێ پاراستنا هزرێن ئەفسانەیی و فەلسەفی، ژ وان ژی: بابەتێ ساخکرنا مریان.

ئەفسانەیا ساخکرنا مریان، د ئەدەبیاتا ئایینی و فۆلکلۆرییا ئێزدیاندا هاتییە بەرجەستەکرن، دناڤ ئایینیدا بوویە باوەری و وەکی (کەرامەت) دهێتە ناسکرن، لێ د ئەدەبیاتا فۆلکلۆریدا بابەتەکێ (ئەفسانەیی)یە.

د ئەفسانە و ئایینانددا، گەلەك کەسایەتی هەبووینە مری ساخکری، لێ دیارە کەس ژ وان ژی نەمایە و هەمی مرینە. لێ ئێزدی بۆ وان کەسان نابێژن مر، بەلکو دبێژن: کراسگهۆری، قەدەمگوهاست و روحا وی چۆ عەزمانان و ژ بۆ هەر جارەکا هاتییە ژیانێ و چۆیی دبێژن: دەرگەهەکە.

بابەتێ ساخکرنا مریان د ئەدەبیاتێدا ب گەلەك مەبەستان هاتینە بکارئینان، ژ وان ژی: دیارکرنا شیانێن بابچاکان، تەکنیك، دیارکرنا راستییێ و ئارامکرنا دەروونی.

سەرەڕایی هندێ بابەتێ ساخکرنا مریان بابەتەکێ مەحالە، لێ ل ڤان سالێن داویێ ب پێشکەفتنا تەکنەلۆژیایێ و لێگەریانا زانایان ل ئەگەرێن مرنێ، تاقیکرن لسەر مرۆڤان دهێنەکرن ژ پێخەمەت هندێ نەهێلن مرۆڤ بمرت، یان ژییێ وی درێژ بکەن، ئانکو زانست لدویف هندێ دگەرت ئەڤێ هزرا ئەفسانەیی یا ب درێژییا دیرۆکێ وەکو گرێیەکێ بۆ مرۆڤی مایی و هەر ژ شارستانییەتێن کەڤن و هەتا ڤێگافکێ لدویف چارەسەرییێ دگەرن و نەگەهشتینە چ ئەنجامان، بکەتە راستی.

ژێدەر

١. ابو ريان، محمد علي (١٩٨٣). تاريخ الفكر الفلسفي-الفلسفة اليونانية. الاسكندرية: دار المعرفة.

٢. السامرائي، عبدالله سلوم (١٩٧٢). الغلو و الفرق الغالية في الحضارة الاسلامية. بغداد: دار الحرية.

٣. الكريماوي، خالد ناجي سوادي (٢٠١٩). عالم بعد الموت في ضوء الاساطير الاغريقية. مجلة كلية التربية الاساسية للعلوم التربوية و الانسانية، العدد ٤٢. بابل: جامعة بابل.

٤. الاهواني، احمد فؤاد (٢٠٠٩). فجر الفلسفة اليونانية قبل سقراط. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

٥. بارندر، ضفرى (١٩٩٦). المعتقدات الدينية لدى الشعوب. ت: امام عبدالفتاح امام. مراجعة: د. عبدالغفار مكاوى. الطبعة الثانية. القاهرة: مكتبة مدبولي.

٦. بدوي، عبدالرحمن (د.ت). الموت و العبقرية. الكويت و لبنان: وكالة المطبوعات و دار القلم.

٧. پلانتيجا و ئوكيف، ئالوين و تورى و يێن دى (٢٠٠٩). گەشتێك بە ناو فەلسەفەی ئایندا. و: سەعید بەشیر خەرپانەیی. سلێمانی.

٨. جندي، خليل (١٩٩٨). نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية. السويد: من منشورات رابوون.

٩. جول، اسماعيل بك (٢٠٠٧). اليزيديون، عقائدهم و عاداتهم. اعداد و تعليق: ممدوح الزوبي. بيروت: مؤسسة الرسالة.

١٠. حسين، ايمان لفتة (٢٠٠٩). الطقوس الجنازية فى بلاد وادي الرفدين خلال الالف الثالث قبل الميلاد. القادسية: جامعة القادسية.

١١. حسين، منتهى نعمة عودة (٢٠١٥). المقابر في العراق القديم. مجلة الاستاذ. العدد ٢١٤. المجلد الاول. بغداد: جامعة بغداد.

١٢. حەجی، بەدەل فەقیر (١٩٩٤). هاتنا شەرفەدین و رۆژا قیامەتێ د میتۆلۆجیا ئێزدیادا. گۆڤارا لالش، ژمارە (٤). دهۆك.

١٣. حەجی، بەدەل فەقیر (١٩٩٥). داستانا میر مح. گۆڤارا لالش. ژمارە (٥). دهۆك.

١٤. حەجی، بەدەل فەقیر (١٩٩٧). ژ قەولێن ئێزدیان. گۆڤارا لالش. ژمارە (٧). دهۆك.

١٥. حەسەن، رێسان (١٩٩٨). داستانا گێلا میر ئەتلەس. گۆڤارا لالش. ژمارە ١١. دهۆك.

١٦. حەسەن، رێسان (٢٠٠٠). لالش د سترانا دیرۆکی یا کوردی دا. دهۆك.

١٧. حەسەن، مەولود ئیبراهیم (٢٠٠٠). گەران بەدوای نەمری لە ئەفسانەی کوردی و فارسی دا. نامەی ماستەر. کۆلیژی زمان. سلێمانی: زانکۆی سلێمانی.

١٨. دنانی، حەجی مەغسو حەسو (٢٠١٣). لێکۆلینەك دناڤ و ژیان و کەرامەتێن شیخادی دا. گۆڤارا مەحفەل. ژمارە ٩. دهۆك.

١٩. رۆدینکۆ، مارگرێت (١٩٧٨). شینی کوردە یەزیدی یەکانی پشت قەفقاز. وەرگێران ژ رووسی: د. شوکریە رەسوول. گۆڤارا کۆری زانیاری کورد. بەرگی شەشەم. بەغدا.

٢٠. رەسوول، شوکریە (٢٠٢٢). کوردستان گەنجینەی ئایین و تەریقەتە. هەولێر.

٢١. رەشۆ، خەلیل جندی (٢٠٠٤). پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان. بەرگێ دوویێ. دهۆك: دەزگەهێ سپیرێز.

٢٢. سلێمان، خدر (١٩٨٩). دەنگێ ئەدەبێ کوردی ل مێرگەها شێخا. گۆڤارا دەنگێ مە. ژمارە (٤). بەغدا.

٢٣. سلێمان، خدر پیر (١٩٨٥). کراس گهۆرین. گۆڤارا رۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٠٥). بەغدا.

٢٤. سلێمان، خدر پیر (١٩٨٥). گوندیاتی – ئالیەکی ئەنثرۆپۆلۆجی. بەغدا: ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان.

٢٥. کەلۆ، شەمۆ قاسم و پێن دی(٢٠٠٤): ئێزدیاتی - وانە بۆ قوتابیێن ئێزدیان. رێزا چارێ ئامادەیی. چاپا دوویێ. بەغدا: چاپخانا (الوفاق).

٢٦. محیمید، وسن حسین (٢٠١٩). الشیخ عدي بن مسافر الهکاري (ت٥٥٧هـ/ ١١٦١م) و أثره في الديانة اليزيدية – دراسة تاريخية. مجلة جامعة الانبار للعلوم الانسانية. العدد ٢. الانبار.

٢٧. مزوري، عبدالرحمن (١٩٩٩). کراس گوهورین في الدين و الفلسفة. مجلة روژ. العدد ٧-٨. ئەلمانیا.

٢٨. مسعود، شباحي (٢٠١٥). الطقوس الجنائزية في مصر القديمة. مجلة العلوم الاجتماعية و الانسانية. العدد ٣٣. الجزائر: جامعة باتنة.

٢٩. هزرڤان (٢٠١٠). کراسگوهۆرین و کراسلبەرکرن (التناسخ و التقمص). پشکا دوویێ. گۆڤارا مەتین. ژمارە ١٩٢. دهۆك.

٣٠. هورمی، حەسۆ (٢٠٠٠). مرن ل جەم ئێزدیان. دهۆك.

٣١. هوك، صمويل هنري (١٩٦٨). الاساطير في بلاد ما بين النهرين. ت: يوسف داود عبدالقادر. بغداد: المؤسسة العامة للصحافة و الطباعة – دار الجمهورية.

٣٢. هەڵەبجەیی، مەریوان ئەبوبەکر (٢٠٠١). دەروازەکانی ئایین لە نیوان زەوی و ئاسماندا. بەرگی یەکەم. سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

٣٣. يحيى، اسامة عدنان (٢٠١٩). عالم الاموات – اسرار العلاقة بين الموتى و الاحياء. (بدون مكان): دار اشوربانيبال للكتاب.

٣٤. ئەلخەیوون و نەجم، رەشید و کارزان (٢٠٠٢). شێخادی و ئاینی ئێزیدی. گۆڤارا پەیڤین. ژمارە (١٣). سلێمانی.

٣٥. ئیزەدی، میهرداد (٢٠٠٢). ئاین و تایفە ئاینی یەکان لە کوردستان. وەرگێران لە ئینگلیزی یەوە: کامەران فەهمی. سلێمانی: بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی. ن. ك).

وێنەیێ گۆڕێن کەڤن یێن ب شێوەیێ هێکێ (جنینی)، مریەکی سۆمەری. وێنە ژ ئەنتەرنێتێ

وێنەیێ کێلەکا سێگۆشە یا گۆرێن کەڤن. جهـ و دەم: بەر لێڤا روبارێ دجلە، ٢٠١٧.

سندرووکا شیخادی، پەرستگەها لالش.

گۆڕا گێلا میر ئەتلەس، گۆڕستانا شەمسێ پیرا، گوندێ سینا، دەڤەرا شاریا

أسطورة إحياء الموتى وفق الأدب الإيزيدي

الملخص

يتناول هذا البحث بعنوان "أسطورة إحياء الموتى وفق الأدب الإيزيدي" موضوعاً مهماً في المجال الأسطوري والفلسفي، حيث شكّل هذا الموضوع جزءاً محورياً في التراث الإيزيدي على مدى العصور. أصبح مفهوم إحياء الموتى عنصراً أساسياً في البنية الدينية والتراثية والأدبية للإيزيديين، ما يعكس تأثيره الواضح في معتقداتهم وتراثهم.

يُعتبر التراث الإيزيدي امتداداً للمعتقدات القديمة لشعوب الشرق الأوسط، مثل السومريين والميثرائيين. وتوجد تشابهات كبيرة بين معتقدات الإيزيديين وأساطير هذه الحضارات، رغم وجود بعض الاختلافات. بمعنى آخر، يمكن القول إن الإيزيدياتي تمكّنت من الحفاظ على تلك المعتقدات والأساطير القديمة وتوارثها عبر الأجيال، مما جعلها جزءاً حياً من ثقافتهم.

الإيزيدياتي، باعتبارها معتقدًا قديمًا يعود إلى جذور الحضارات القديمة كالسومريين والميثرائيين، أولت أهمية كبيرة لموضوع الموت والبحث عن الخلود. يظهر هذا الجانب جليًا في أدبهم، حيث يسود الاعتقاد بأن الموتى قد يحيون من جديد. ومن الأمثلة البارزة شخصية شيخ و الذي يُعتقد أنه يمتلك القدرة على إحياء الموتى، وذلك ضمن إطار الكرامات التي تُنسب إليه. وفق المعتقد الإيزيدي، يُعد شيخ آدي تجسيدًا لعظمة الله وقدرته المرتبطة بـ طاووس ملك.

في الجانب الأسطوري والأدبي، تركّز الأساطير الإيزيدية وقصصها على قوة الشخصية المحورية وقدرتها على استعادة الحياة بعد الموت، مما يضفي بُعدًا تقنياً وفانتازيًا على النصوص. هذا الجانب لا يقتصر على خلق متعة أدبية فحسب، بل يوفر أيضًا للمتلقي إحساسًا بالراحة النفسية، حيث يشعر بصدق الأحداث التي تجذب انتباهه وتعزز ارتباطه بها.

ورغم أن فكرة إحياء الموتى مستحيلة بالنسبة للبشر، فإنها لطالما كانت موضوعًا حاضرًا في الأساطير والأديان والأدبيات القديمة. ومع التطورات التكنولوجية والعلمية الحديثة، تحوّل هذا المفهوم إلى موضوع بحث ودراسة، حيث يعمل العلماء اليوم على فهم أسباب الموت ومحاولة التغلب عليها. هذه الجهود العلمية قد تجعل فكرة الخلود الأسطورية أقرب إلى الواقع، مما يفتح آفاقًا جديدة في التعامل مع الموت، وهو الأمر الذي كان وما زال هاجساً للبشرية عبر العصور.

الكلمات الدالة: *أسطورة، إحياء، الموتى، تناسخ الأرواح، المجتمع الإيزيدي، الأدب الإيزيدي.*

The Myth of Raising the Dead in Yazidi Literature

Abstract

This research, titled "The Myth of Raising the Dead in Yazidi Literature," addresses an important topic in the realm of mythology and philosophy. The concept of raising the dead has been a central theme in Yazidi heritage throughout the ages, forming a fundamental aspect of their religious, cultural, and literary structure, reflecting its profound influence on their beliefs and traditions.

The Yazidi heritage is considered a remnant of the ancient beliefs of Middle Eastern civilizations such as the Sumerians and Mithraists. Significant similarities exist between Yazidi beliefs and the myths of these civilizations, despite some differences. In other words, it can be said that Yazidism has managed to preserve and pass down these ancient beliefs and myths across generations, making them a living part of their culture.

Yazidism, as an ancient faith deeply rooted in the early civilizations like the Sumerians and Mithraists, has given great importance to the concepts of death and the quest for immortality. This is evident in their literature, which often conveys the belief that the dead may return to life. A notable example is the figure of Sheikh Adi, who is believed to possess the power to resurrect the dead, framed within the concept of karamat (miraculous acts). According to Yazidi beliefs, Sheikh Adi embodies the greatness and power of God and Tawusi Melek.

In the mythical and literary context, Yazidi myths and stories often focus on the central character's strength and their ability to restore life after death. This adds a technical and fantastical dimension to the narratives, not only creating literary enjoyment but also offering the audience a sense of psychological comfort by fostering a belief in the credibility of events that captivate their attention and strengthen their connection to the stories.

Although the idea of raising the dead is impossible for humans, it has always been a prominent subject in myths, religions, and ancient literature. With modern technological and scientific advancements, this concept has become a subject of research and study, as scientists today work to understand the causes of death and explore ways to overcome it. These scientific efforts may bring the mythical idea of immortality closer to reality, opening new horizons for humanity in dealing with death, a phenomenon that has been and continues to be a profound concern for mankind throughout the ages.

Keywords: *Myth, Raising, Dead, Reincarnation, Yazidi community.*